

Herdenkingsrede van de Slachtoffers van de Japanse Zeetransporten in Zuidoost-Azië 1942-1945

Door Kester Freriks

Zeer geachte aanwezigen op Bronbeek, betrokkenen bij de *hellships*, betrokkenen bij Indië, zeer geachte kolonel Van Dreumel en bestuur van Stichting Herdenking Slachtoffers Japanse Zeetransporten.

Het is voor mij een grote eer op deze herdenking te mogen spreken over gebeurtenissen die plaatsvonden in Zuidoost-Azië, tussen 1942 en 1945, gebeurtenissen die ver weg lijken, maar dat niet zijn. Het verleden is net zo dichtbij als de hand van een van je grootouders die je, als je wilt, zo weer kunt vasthouden.

We zijn hier allen verenigd, op deze plek bij het monument ter Herdenking Slachtoffers Japanse Zeetransporten, op dit glooiende, vredige gazon van Bronbeek, we zijn hier ter ere van de gevallen krijgsgevangenen en burgerslachtoffers van de Japanse zeetransporten op de *hellships*; we staan stil bij de nagedachtenis van 22.000 slachtoffers, onschuldige mensen die de verschrikking dood vonden op deze schepen. Het zijn aantallen die ons begrip te boven gaan. En ook de leeftijden gaan ons begrip en voorstellingsvermogen te boven: zelfs kinderen van vier jaar oud, vijf jaar, zes, zoals we nog maar heel recent weten. Uiteindelijk vervoerden de Japanners 100.000 mensen op deze helletochten overzee.

Nederlands-Indië, Nederlands-Oost-Indië, de voormalige kolonie, het nieuwe onafhankelijke Indonesië, het moederland overzee, de archipel rond de evenaar of welke naam het verre eilandenrijk ook bezit zorgt, tot op de dag van vandaag, tot op het ogenblik van deze herdenking, nog altijd voor herinneringen en verhalen. Deze zijn rijkgeschakeerd, vol geluk en ook drama, vol van ervaringen die door velen paradijselijk genoemd worden totdat het gruwelijke, bittere spookbeeld van de oorlog zich aandiende.

Een kind zijn van Indië – wat betekent dat? Allereerst dat Indië in het hart van veel mensen leeft als een geslepen diamant vol weerkaatsingen, reflecties, lichtstralingen maar ook met een donkerder weerschijn. Het kan niet anders of de gindse archipel betekende voor velen de vervulling van hun levensverhaal,

daar konden ze hun idealisme kwijt, hun dromen. Wat we nooit mogen vergeten is dat Indië de levensplek was van vele tienduizenden Nederlanders en Nederlandse-Indische mensen, mannen en vrouwen en kinderen, die diepe en innige banden hebben met het land.

Als we nadenken over de reden waarom we hier nu verenigd zijn, dan moeten we een groot en belangwekkend onderscheid maken tussen de grote geschiedenis waarin politiek-koloniale en militaire denkbeelden een overheersende rol spelen en de plaats daarin van de 'gewone' mensen, vrouwen en kinderen vooral natuurlijk, en ook mannen die in Indië zorg droegen voor cultuur, kunsten, journalistiek, muziek, bouwkunde, gondsdiens, spoorlijnen, plantages, onderwijs, ziekenzorg.

In die betekenis kun je spreken van onschuldige mensen in de kolonie. Idealistische mensen, naïef misschien maar wat is in die tijd naïef? Het veelgehoorde verwijt van nu, dat degenen die naar het gindse land vertrokken en die zich daar vestigden zich niet bewust waren van de koloniale entourage, doet velen pijn. Indië was óók een thuis, de band met de Indonesische mensen was vaak óók een bijzondere en meer dan alleen gestoeld op zwart-witte koloniale verhoudingen. Hoe vaak heb ik mensen hier horen zeggen dat ze met het verlies van Indië de bedienden misten en dat, omgekeerd, de bedienden de Nederlanders met pijn in het hart zagen vertrekken?

Mensen werkten hard, de omstandigheden waren vaak kommervol, velen viel het tropenleven hard en zwaar. Indië is een oud verhaal, dat zo oud is als de wereld en dat oude verhaal van toen moeten we koesteren, in ons hart sluiten en het niet kapot laten maken door anti-koloniale gevoelens van nu: wie zich in Nederland niet echt thuis voelde of zich niet kon ontplooiën of wie een nieuwe horizon zocht, nieuwe werelden wilde ontdekken, die ging weg.

We mogen nooit vergeten dat het gaan naar Indië in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw deels werd ingegeven door grote armoede en depressie in ons land. Het idealisme dat Indië-gangers met zich meedroegen kwam hieruit voort: ze zochten in Indië naar een betere toekomst, voor henzelf, voor hun kinderen; en ook heerste het ideaal om de toekomst sámen met Indië op te bouwen.

Al in de tijd van ontdekkingsreizen trokken Nederlandse mannen, in mindere mate ook vrouwen, naar een vaderlandse nederzetting op verre kusten, vaak in dienst van een handelscompagnie, van de koloniale overheid, van het leger,

maar ook met een culturele missie. De aantallen moeten we niet onderschatten: na 1900 bracht één op de veertig Nederlanders een tijd van zijn of haar leven in Indië door.

Bijvoorbeeld mijn ouders. ‘Het verblijf in Indië heeft een niet te vergeten indruk bij ons achtergelaten’: dit noteerde mijn vader in een terugblik op ons Indische verleden. Ik schrijf daarover in mijn Indië-boek *Tempo doeloe, een omhelzing* (2018). Mijn vader was vliegenier bij de Indonesische luchtvaartmaatschappij Garuda, hij verbond mensen en eilanden met elkaar, maar hij verbond ook werelden met elkaar: Djakarta met Singapore, Bandoeng met Soerabaja, Djokjakarta met Medan. Dat was in de jaren vijftig. Dus na alle trauma’s van de Tweede Wereldoorlog, de politionele acties, de daaropvolgende Bersiap-periode en de nationalistische vrijheidsstrijd en tot slot de soevereiniteitsoverdracht van 27 december 1949. Daarginds, in Djakarta aan de Djalán Selatan dua vormden wij een Hollands gezin in de tropen, zoals er tienduizenden Hollandse gezinnen in de tropen waren, met Indonesische bedienden en tal van Nederlands-Indische collega’s van de Garuda via mijn vader.

Elk verhaal van Indië is een familieverhaal, een familiegeschiedenis. U bent hier, omdat familieleden van u, grootouders of ouders, vaak op aangrijpend jonge leeftijd het slachtoffer werden van de aanvallen op de hellships waarop ze met duizenden werden vervoerd. Praten we over familiegeschiedenis, dan speelt tijd daarin een van de meest cruciale rollen: al lijken door de afstand in tijd en het vergelijken van de tijd de gruwelijke oorlogsgebeurtenissen, die u allen voor altijd hebben getekend, ver weg te zijn, we leven elke dag opnieuw in het besef dat die verstreken tijd de pijn niet tempert of verzacht en de wonden niet geneest.

Een van de overlevenden van de Japanse zeetransporten, Willem Punt, schrijft in het boek *Survivor* (2018), over zijn werkzaamheden als stuurman op een der koopvaardijsschepen in de archipel: ‘Als je een storm ziet ontstaan, moet je weten hoe je ruimte om te manoeuvreren schept en hoe je die storm kunt vermijden’.

Ik vind dit een prachtige metafoor: je moet ruimte scheppen om de storm te vermijden. De heer Punt was een van de opvarenden van de Junyo Maru, het Japanse vrachtschip dat in de Tweede Wereldoorlog op 18 september 1944 werd getorpedeerd door de Britse onderzeeboot HMS Tradewind met 5.600 doden als gevolg. Laten we stilstaan bij dit aantal, dat we alleen met de kracht én de pijn van de verbeeldingskracht kunnen bevatten. In elk geval: dit zijn vier keer

zoveel doden als op de Titanic, maar de ondergang van de Junyo Maru en de lotgevallen van de opvarenden is duizend keer zo onbekend.

Een van de grootste tragedies in de zeevaart was een feit, omdat de Japanners verzuimden te doen wat in oorlogstijden een morele plicht was: een rood kruis te voeren, een teken dat een schip als de Junyo Maru krijgsgevangenen vervoerde. Het schip was, zoals alle 182 schepen, een speelbal voor de geallieerden, een willoos slachtoffer, een doelwit dat aan zijn fatale lot feitelijk nauwelijks wist en kón ontkomen. Dit was de dood van duizenden mensen als het ware op verzoek, op invitatie.

De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog werpen een schaduw over ieders verblijf in Indië, daar kan niemand aan ontkomen. In die zwarte schaduw zijn ontelbare doden gevallen, maar dat is niet het enige. De doden lieten kinderen na, nabestaanden, en zij leven nu, en zijn deels hier, en hebben dagelijks te maken met de erfenis van Indië zoals die tot hen is gekomen, ofwel in woord, ofwel in emotie, ofwel in herinnering en doorgegeven herinnering – en deze nabestaanden leven met die herinneringen en het besef dat in de geschiedenis van hun familie hun dierbaren in alle onschuld van een onvatbaar noodlot heeft getroffen.

We leven nu, geachte aanwezigen, in een uiterst complexe koloniale kentering. Meer dan ooit staat het verleden in de gindse archipel onder druk. In de liefdesverklaring *Tempo doeloe, een omhelzing*, staat: ‘De geschiedenis van het oude Indië is destijds geschreven in witte inkt, op fluweelzacht papier. Het is de inkt van de woorden die mensen op de zwarte bladzijden van hun fotoalbums schreven. Nu zijn de witte handgeschreven letters die een eens gelukkige tijd oproepen veranderd in zwarte. De euforie is vervangen door aanklacht, de gelukkige herinnering is verjaagd.’

Mijn boek *Tempo doeloe, een omhelzing* is niet een verdediging van het kolonialisme, zoals sommigen dat verkeerd begrepen, maar wél een verdediging van de duizenden mensen die ín die kolonie leefden, zoals mijn moeder die er haar kinderen deed opgroeien met Indonesische baboes, zoals mijn vader die over de archipel vloog met Indonesisch en Nederlands-Indisch personeel aan zijn zijde.

Ja, ondanks alles: de reden van onze bijeenkomst hier bij het monument ter nagedachtenis aan de hellships heeft iets onwerkelijks, iets waarvan we alleen in gezamenlijkheid en wederzijds begrip en wie weet elkaars hand vasthouden een

glimp van de verschrikkelijke waarheid kunnen opvangen. Alles wat u bindt met uw verloren dierbaren is dat uw dierbaren een liefdevolle band met het land kenden en in die liefdevolle band leefden.

Op het moment dat de maritieme helletochten met de schepen gaande waren, in het duistere holst van de wereldoorlog, op schepen als weerloze wrakken beladen met weerloze mensen in angstaanjagende onmetelijkheid van de oceaan, kon niemand van de duizenden slachtoffers vermoeden dat Nederland het Indië van toen al was kwijtgeraakt. De mensen vochten voor hun leven, maar in feite vochten ze ook voor Indië – hún Indië: want het was daar dat hun familieleden nog verbleven, hun vrouwen en kinderen, het was daar dat hun thuis was.

Hun heroïsche verlangen te overleven was ook een verlangen de band met thuisland Indië te bevestigen en te bestendigen. Wie in levensbedreigende omstandigheden verkeert en als het ware de dood in de ogen ziet, put levensenergie uit verlangen naar dat wat onherroepelijk voorbij dreigt te gaan: verlangen naar het leven zelf, naar geliefden en zonlicht, naar palmbomen en een thuis. Ik ben er altijd van overtuigd geweest dat de verwevenheid van Nederlanders met Indië groot is geweest; dat Indië aan allen die er eens leefden identiteit gaf, en aan de daaropvolgende generaties.

We staan nu stil bij de vroegtijdig afgebroken levens. Dat onder ogen te zien, vereist een bijna bovenmenselijk inlevingsvermogen. Verdriet en gemis vormen daarbij de sleutelwoorden, waarbij ‘Indië’ en ‘verlies’ de laatste tijd steeds meer synoniem zijn geworden. Het is aan ons, in deze samenkomst, om aan verdriet en gemis juist troost en kracht te ontnemen. Dat vereist empathie in momenten van vaak ondraaglijke pijn – en eigenlijk is het onze opdracht in ons leven waarin Indië altijddurend baken zal zijn om dat verre thuisland én die veelbewogen, gezamenlijke geschiedenis ondanks alles in verhalen en herinneringen levend te houden.

Ik dank u voor uw aandacht.

Kester Freriks (Djakarta, 1954) publiceerde naast natuurboeken tal van boeken over Nederlands-Indië en Indonesië, waaronder biografieën over Maria Dermoût en Madelon Székely-Lulofs, de verhalenbundel *Grand Hotel Lembang* (1979), het herdenkingsboek *Echo's van Indië. De Indonesische onafhankelijkheid in verhalen en herinneringen* (2015) en het pamflet *Tempo doeloe, een omhelzing* (2018). Hij is verbonden aan de boeken- en cultuurredactie van NRC Handelsblad.